

Tämä on rinnakkaistallenne.

Rinnakkaistallenteen sivuasettelut ja typografiset yksityiskohdat *saattavat poiketa* alkuperäisestä julkaisusta.

Julkaisun tekijä(t): Hoppu, Petri

Julkaisun nimi: Från kotiljong till röntyskä : franska kontradanser i Finland, Karelen och Ingermanland

Julkaisuvuosi: 2017

Versio: Julkaistu versio

Käytä viittauksessa alkuperäistä lähdettä:

Hoppu, P. (2017). Från kotiljong till röntyskä: franska kontradanser i Finland, Karelen och Ingermanland. *Folkdansforskning i Norden*, 40 (1), 20-26.

Petri Hoppu

FRÅN KOTILJONG TILL RÖNTYSKÄ

Franska kontradanser i Finland, Karelen och Ingermanland

I På 1700-talet uppkom flera dansformer som dansades i fyrkant. Dessa danser blev väldigt populära i Europa och Amerika särskilt på 1800-talet. De hade sina rötter i dansen kotiljong eller *la contredanse française*, och flera av dem blev kända som folkliga danser i Finland och Karelen särskilt i slutet av 1800-talet. Några av dem introducerades i Finland redan under den svenska tiden, men de flesta blev populära först på 1800-talet då Finland var en

del av Ryssland.

De franska kontradanserna

Ursprunget till namnet kotiljong är oklart, men det anses ofta hänvisa till en underkjol (fransk *cotillon*) samt till en sång på Alain-René de Sages skådespel *Télémaque*: "Ma Commere, quand je dans, Mon Cotillion va-t-il bie . [Min vän, när jag dansar, ser min undekjol bra ut?]" Detta antagande är

Jacob Duck: *El cotillón* ca. 1660–67. Museo Nacional de Bellas Artes de La Habana.

emellertid problematiskt eftersom de Sage skrev sitt spel år 1715 och den tidigaste uppgiften om kotiljong är redan från 1600-talet. Dessutom har man också påstått att dansen ursprungligen kom från det franska Väst-Indien, men även det är disputabelt. Den tidigaste uppgiften om ordet cotillon i samband med dans hittar man på den nederländska konstnären Jacob Ducks målning *El cotillón* från mitten av 1600-talet (Jacob Duck, *El cotillón* s.a.).

Den första beskrivningen av kotiljongen (*Le Cotillon, danse à Quatre*) är från den franske dansmästaren Raoul Auger Feuillet's dansguide *IIIe Recueil de danses de bal pour l'année 1706* (1705). Feuillet beskriver dans som gammal:

Le Cotillon, quoi que Danse ancienne, est aujourd'hui si a la mode a la Cour, que j'ay cru ne pouvoir me dispenser de la joindre à ce petit Recueil, c'est une maniere de branle a quatre que toutes sortes de personnes peuvent danser sans même avoir jamais appris.

[Fastän kotiljongen är en gammal dans, är den så populär på hovet att jag tänkte jag bör ta med den i den här lilla samlingen. Den är ett slags branle för fyra personer som alla kan dansa utan att någonsin ha lärt sig.]

Feuillet's kotiljong var alltså för två par, som många andra tidiga fyrkantsdanser. Den hade sex turer, och varje tur bestod av en växlande del (*couplet*) och en permanent del (*refrain*). Växlande delar inkluderade liknande figurer som i senare kontradanser och kadriljer: fram och tillbaka, omdansning, kors och ring.

Denna form blev grundformen till den allmänna kotiljongdansen på 1700-talet även om antalet dansare växte till åtta. Typiskt hade kotiljongen åtta till tio eller till och med femton turer, börjande med en växlande del och följande därefter med flera permanenta delar. Vid 1740-talet blev kotiljongen med nio turer en standardform, och den kallades ofta *la contredanse*

française. Denna forms växlande delar var följande:

1. Le rond (grand rond). Stor ring.
2. La main. Parvis omdansning hand i hand.
3. Les deux mains. Parvis omdansning med båda händerna i händer.
4. Le moulinet des dames. Damernas kors.
5. Le moulinet des hommes. Kavaljerernas kors.
6. Le rond des dames. Damernas ring.
7. Le rond des hommes. Kavaljerernas ring.
8. L'allemande. Parvis omdansning med korshandfattning bakom ryggen.
9. Le rond. Stor ring. (Guilcher 2003, 128.)

Formen var populär ända till 1800-talet, fastän europeiska dansmästare också skapade flera andra fyrkantsdanser under 1700- och 1800-talen. På 1800-talet började man dock kalla helt annorlunda danser till kotiljong, och den ovannämnda dansformen omdöptes ibland till kadrilj (Rogers 2003, 9–10). Till slut etablerade kotiljong sig som namnet på en sällskapslek, som också kunde kallas tysk kotiljong eller bara tysk (Dodworth 1900, 145).

Redan på 1700-talet började man kalla en del kontradanser kadriljer, fastän man använde denna benämning ganska osystematiskt. Den engelske dansmästaren S.J. Gardiner konstaterar i sin bok från 1786 att kadrilj är likadan som kotiljong med den skillnaden att det bara finns två par i kadrilj och inte fyra som i kotiljong (Ingleheam 1998). Gardiners svenske kollega Sven-Henric Walcke använde dock ordet kadrilj (*quadrill*) i samband med kontradanser för fyra par, vilket bevisar att det inte fanns någon klar definition till kadrilj i slutet av 1700-talet (Walcke 1786).

Vad som blev kadriljens standardform var dock ett resultat av utvecklingen av en annan kontradansform på samma tid: nämligen av *pot-pourri* eller *pot-pourrée*. Pot-pourri blev aldrig lika populär som 1700-talets kotiljong eller 1800-talets kad-

rilj, men den kändes dock i viss mån i Europa. Pot-pourri skilde sig från kotiljong eftersom den inte hade permanenta delar. Pot-pourri var snarare en danskedja än en enskild dans. I slutet av 1700-talet publicerades flera pot-pourris i Paris, och deras turer kallades ofta kotiljonger: varje tur var alltså en dans med egna figurer som man inte upprepade. (Guilcher 2003, 135.) Enligt Ellis A. Rogers (2003, 8) tyckte många att standardkotiljongen med sina upprepade figurer var tråkig och med pot-pourris fick man lite omväxling till dansbaler. De var dock mycket mera komplicerade än kotiljonger, och detta kunde ha påverkat det att de inte tycks ha blivit särskilt allmänna.

Efter den franska revolutionen utvecklades pot-pourris vidare, och i början av 1800-talet, då Napoleon blev fransmännens kejsare, började man kalla dess nya form kadriilj. Denna ”kejsarliga” kadriilj blev kadriiljens standardform och den blev ytterst populär i hela Europa. Vanligen bestod dansen av fem turer:

1. Le Pantalon
  2. L'été
  3. La Poule
  4. La Pastourelle eller La Trenis
  5. Finale (eller La Polonaise)
- (Rogers 2003, 15.)

Såsom i pot-pourris fanns det inga permanenta figurer i kadriiljen heller utan varje tur var en självständig helhet. På 1800-talet uppkom det flera nya kadriiljer, och i dessa kunde utom turer också antalet dansare variera. I stället för fyrkant började man till exempel dansa i två mot varandra stående linjer: i Wien blev detta det vanligaste danssättet senare på 1800-talet. Den tidigaste uppgiften om denna formation är dock från Frankrike år 1847. Den mest kända kadriiljvariationen är kanske Les Lanciers, som troligen uppkom i Britannien. Där nämns dansen första gången år 1817. (Rogers 2003, 87.)

Kadriiljer i Finland

I västra och centrala Finland blev 1700-talets kotiljongform kadriiljens standardform i början av 1800-talet. Eftersom dansen redan hade känts på svensk tid, började man kalla den ”svensk kadriilj” (på finska ”*ruotsinkatrilli*”), troligen för att skilja den från nyare kadriiljformer. Som folklig dans bestod den ofta av samma turer som den gamla kotiljongen utom *l'allemande*:

1. Stor ring
2. Första omdansningen
3. Andra omdansningen
4. Damernas ring eller kors
5. Kavaljerernas ring eller kors
6. = 4.
7. = 5.
8. Stor ring

Regionala variationer var dock flera, och dansen kunde också vara lite kortare eller längre, och i många fall varierade man permanenta delar i den sista turen. Man kunde till exempel byta damer då man dansade fram och tillbaka med visavis par. (Hoppu 2015.) Svensk kadriilj var inte den enda fyrkantsdansen utan man kände flera andra som stod den nära: fyrkant, kontra och många andra med lokala benämningar.

I ortodoxa Karelen samt bland finnar i södra Ingermanland (söder om St. Petersburg) blev den ”kejsarliga” kadriiljen standardformen på samma sätt som i olika områden i nordvästra Ryssland. Huvudstaden St. Petersburg var det viktigaste kulturcentret i riket och det var där de nyaste danserna introducerades först i Ryssland. Dock var det först i slutet av 1800-talet då det vanliga folket började dansa kadriiljer allmännare. Det är troligt att detta skedde först efter den så kallade Bondereformen 1861 (*Krestyanskaya reforma 1861 goda*) då man upphävde livegenskapen och de ryska bönderna blev fria. I storfurstendömet Finland var bönderna fria men det är klart att folkkulturens ändringar i Ryssland påverkade särskilt de ortodoxa karelenas kultur i Finland.

I Karelen dansade man kadriilj van-

ligen i två mot varandra stående linjer men till exempel hos skoltsamer dansas den fortfarande bara i fyrkant. Också i Karelen kände man andra fyrkantsdanser: kontra eller ”*ristikontra*” (”korskontra”), ”*riivattu*” (”besatt”) och ”*maanitus*” (”lockande”) bland andra. De två sistnämnda namnen hänvisar till den improviserade delen av dansen som var allmän i flera av dem. Improvisationen skedde parvis så att kavaljeren dansade olika, också akrobatiska steg som i den ryska trepak-dansen, medan damen dansade framför honom med enkla och sirliga steg: till slut bjöd hon honom upp till omdansning. Det är i Karelen och hos skoltsamer där man har dansat kadriljen längst som levande tradition inom det finsk-karelsk-samiska området: hos skoltsamer fortsätter traditionen ännu i dag.

Purpuri

I början av 1800-talet blev också potpourri populär i Finland, först som herrskapsdans (potpourri) och senare som folklig dans med namnet purpuri eller *purppuri*. Som folklig dans dansades den främst i västra Finland ända till Torneälvsdalen i norr. Som levande tradition kände man den ganska allmänt i början av 1900-talet, och ännu i dag lever traditionen särskilt i mellersta Österbotten.

Gunnel Biskop berättar i sin artikel *Purpuri – att dansa Gudi till behag* (2008) om purpurin i Finland både som herrskapsdans och folklig dans. Enligt henne var dansen populär särskilt på 1820- och 1830-talet men efter 1840 kom den ur bruk hos borgerskapet. Den äldsta uppgiften är från 1809 då man dansade potpourri på en rysk bal i Uleåborg. Biskop liksom många andra forskare antar att dansen faktiskt kom till Finland från Ryssland fast det dock finns uppgifter från Sverige om potpourri (”*pour purie*”) från slutet av 1700-talet, men annars vet man mycket litet om den i övriga nordiska länder. (Biskop 2008, 5–6.)

Som folklig dans fanns det tre områden där purpurin var allmän i slutet av 1800- och början av 1900-talet:

1. Västra Nyland och Egentliga Finland (Åboland), både svensk- och finskspråkiga socknar.
2. Satakunda och Tavastland, från Raumo och Björneborg till Tammerfors, Tavastehus och Lahtis.
3. Mellersta och norra Österbotten, både svensk- och finskspråkiga socknar: delvis också i norra Savolax i öster samt Torneälvsdalen i norr. (Rausmaa 2016, 14–15.)

I Torneälvsdalen dansades purpurin hos den finskspråkiga befolkningen både på den finska och svenska sidan av gränsen. Biskop (2008, 5) säger att det finns i Philochoros samling en uppgift enligt vilken dansen ”purppuri” förekom på dansrepertoaren i Övertorneå. Också folkskolläraren J. A. Engström från Juoksengi by i svenska Övertorneå sände bland flera andra musikstycken en purpuri till den svenska folkmusikkommittén i början av 1900-talet. Denna purpuri bestod av marsch, vals, mazurka, polka-mazurka, trepak, vals och marsch. (Juoksengi historia 2015.) I Philochoros samling finns det vidare en anteckning från Neder Luleå vari man säger att ”Potpourri” dansades 1849–50 och den liknade fransäsen (”français”) (Biskop 2008, 5).

Fullständiga beskrivningar av purpuri finns det ett tiotal från svenskspråkiga och ett tiotal från finskspråkiga socknar. Deras strukturer varierar mycket men det finns några gemensamma drag. Man kan se fyra olika turer i dessa danser:

1. March, polonäs eller ring i början och i slutet av dansen.
2. Figuré, åttan eller (fransk) kadrilj vanligen i mitten av dansen.
3. Mellanturer (huvudturer): ängläs, ”*ulosajo*” (”utfart”), hoppantakt osv.

Purpuri i Säaksmäki, Tavastland, 1904–05. Foto Hilja Westerling. Ari Siréns samling, Valkeakoski

4. Pardanser: (slät)vals och polka med olika variationer, vanligen i mitten men ibland också i slutet av dansen. (Rausmaa 2016, 15–16.)

I västnyländska purpurier är det typiskt så att det finns en mellantur som heter angläs och som dansas mellan alla andra turer. Det är märkligt att samma tur har blivit huvudturen i många andra purpurier, dock på olika sätt. Till exempel i purpurier från Tavastland kallas denna tur ofta "ulosajo" och dess struktur är alltid likadan, men melodierna och stegen varierar.

Purpurins formation kan också variera fastän man ofta dansar den i fyrkant. Dock skiljer den sig från andra fyrkantsdanser avsevärt. I purpurin dansar paren inte med visavis par utan dansen avancerar i formationen motsols på olika sätt. Från

ett strukturellt perspektiv är purpurins formation egentligen ring fastän man står (eller sitter som man ofta gör om man inte dansar) i fyrkant.

Röntyskä-danser i Ingermanland

De flesta forskare antar att purpurin kom österifrån, men vi har inget fullt säkert bevis om detta. Det finns dock en dansform som kanske bekräftar denna hypotes åtminstone i viss mån. Den dansformen heter "röntyskä". Röntyskä-danser dansades i norra Ingermanland, alltså i området mellan St. Petersburg och före detta finsk-rysk/sovjetisk gräns, i slutet av 1800-talet och under den första halvan av 1900-talet.

Ordet röntyskä kommer, enligt den rysk-karelska folkloristen Eino Kiuru, från det ryska ordet "frantsuskaja", alltså

fransk (kadrilj). Det finns några uppgifter om röntyskå-danser redan från 1920-talet då en av den finska folkdansrörelsens pionjärer Asko Pulkkinen publicerade några av dem i boken *Suomalaisia kansantanshuja* (1929, 124–128; Finska folkdanser). Av en eller annan orsak föll dessa danser från senare publikationer, och röntyskå-danserna glömdes helt och hållet i Finland under en längre tid.

Först på 1970- och 80-talet presenterade den karelska balettmästaren Viola Malmi från Petrozavodsk röntyskå-danser på nytt. Malmis far var från Ingermanland och hon berättar de dansade röntyskå-danser hemma då hon var ung. Senare besökte Malmi Ingermanland själv och mötte där äldre damer som ännu kunde dansa flera röntyskå-danser. Av hennes initiativ grundade man år 1976 en röntyskå-dansgrupp som började uppvisa de gamla danserna (Toksova s.a.).

I sin bok *Narodnye tanzy Karelii* (1978, Karelska folkdanser) skriver Malmi om röntyskå-danser och hon anser att de har sitt ursprung i kadriljformer som dansades i St. Petersburg på 1800-talet. Hon analyserar de olika danserna och jämför dem med kadriljens turer och figurer. Bland de olika röntyskå-danserna finns en som heter Kolmi ("Trea"). Kolmi dansades alltid mellan de andra röntyskå-danserna, på samma sätt som turen angläs dansades i de västnyländska purpurierna. Det är intressant att Malmi tycker Kolmi hade sitt ursprung i figuren "*chaine anglaise*" som var den första figuren i första turen av standardkadriljen på 1800-talet. (Malmi 1978, 13.) Det är klart att också angläsen hade samma ursprung vilket bevisas av både dess namn och struktur.

Enligt Malmi är de andra röntyskå-danserna figurer från andra kadriljturer eller också från andra kadriljvarianter. Dansen Kakunassi är början av kadriljens andra tur (*en avant deux*), Tumala början av tredje turen (*traversé*) och Siissikka början av fjärde turen (*en avant trois*). Raali-aali är däremot en figur (*moulinet*) från Les Lanciers. (Malmi 1978, 13–14.)

Röntyskå-danser dansades alltid i ring, och man rörde sig medsols då alla par dansade med varandra. Principen var densamma som i purpurier, fastän man rörde sig motsols i dem. Det är dock förståeligt att man använde den motsatta riktningen, eftersom röntyskå-danser dansades med kavaljeren på den högra sidan av damen.

Till slut

Fastän röntyskå-danser skiljer sig klart från purpurier, finns det också många gemensamma drag i båda. Eftersom purpurin troligen kom österifrån, alltså från St. Petersburg, till Finland, kan man anta att dessa danser har samma rötter. Detta betyder att det sannolikt fanns en kadrilj eller "pot-pourri" som en "felande länk" i St. Petersburg på 1800-talet, och denna dans blev en förebild till båda. Den stod standardkadriljen nära, vilket förklarar de uppenbara likheterna mellan kadriljens och purpurins/röntyskå-dansernas figurer, men den var troligen inte densamma, som Malmi antar, utan en annan dans.

Kadriljer, purpurier och röntyskå-danser var Finlands (utom södra Österbottnen och nordligaste delar av landet), Karels och Ingermanlands dominerande danser under andra halvan av 1800-talet. De flesta av dem blev kända som folkliga danser tidigast på 1850- och 60-talet, fastän svensk kadrilj är ett undantag: folket dansade den i västra Finland i början av 1800-talet och kanske redan tidigare. Enligt några anteckningar började man dansa folkliga purpurier redan i början av seklet, men de flesta uppgifterna hänvisar dock till 1850- och 60-talet eller senare. Viola Malmi (1978, 14) antar att röntyskå-danserna blomstrade efter 1860-talet, alltså efter den ryska Bondereformen.

Det är förståeligt att det skedde mycket i finsk-karelsk danskultur på och efter 1860-talet. Både i storfurstendömet Finland och i andra delar av det ryska riket var det ekonomiskt, samhällligt och politiskt aktiv tid. Bondefolket kände sig star-

kare än tidigare och de vågade använda element från överklassens kultur mera djärvt. Kadriljer, purpurier och röntyskändanser var tidiga demonstrationer av det moderna samhället som började forma just den tiden.

Källor

Biskop, Gunnel 2008. Purpuri – att dansa Gudi till behag. Folkdansforskning 31, 4–13.

Dodworth, Allen 1900. Dancing and its relations to education and social life. New & enl. ed. New York, London: Harper & Brothers.

Feuillet, Raoul-August 1705. IIIe Recueil de dances de bal pour l'année 1706.

Guilcher, Jean-Michel 2003. La Contredanse et les renouvellements de la danse française. [Första upplagan 1969.] Paris: Walter de Gruyter.

Hoppu, Petri 2015. Kotiljongin jälkeläiset. Tanhuviesti (4), 8–11.

Ingleheam, Madeleine 1998. The Minuet in the Late 18th Century. London.

Jacob Duck, El cotillón s.a.. Museo Nacional de Bellas Artes.

<https://www.bellasartes.co.cu/obra/jacob-duck-el-cotillon>

Juoksengi historia 2015.

<http://polcirkelbyn.se/sv/juoksengi/information/historia/25-juoksengi-historik>

Malmi, Viola. 1978. Narodnye tantsy Karelii. Petrozavodsk: Karelija.

Pulkkinen, Asko 1929. Suomalaisia kansantänhuja. Den andra upplagan. Helsinki: Kirja.

Rausmaa, Pirkko-Liisa 2016. Purpuri suomalaisessa tanssiperinteessä. I Kari Bergholm (red.) Suomalainen purpuri. Helsinki: Suomalaisen Kansantanssin Ystävät.

Rogers, Ellis A. 2003. The Quadrille. Orpington: C & E Rogers.

Toksova s.a. Inkeri. Olet sydämellisesti tervetullut tutustumaan Inkeriin ja inkeriläisyyteen. <http://www.inkeri.fi/virtuaali-inkeri/toksova/>

Walcke, Sven-Henric 1783. Grunderne Uti Dans-Kånsten.